

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נ, תשנ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

דברים לזכרו של פרופ' שלמה מורג ז"ל

זכות גדולה נפלה בחלקי להיות מתלמידיו של פרופ' מורג מראשית דרכי באוניברסיטה, וזכות מיוחדת נתגלגלה לידי לעשות במחיצתו במפעל מסורות הלשון לפני כעשרים ושבע שנה, וביתר שאת – בעשור האחרון.

פרופ' שלמה מורג נולד בפתח-תקוה בשנת 1926 למשפחה המעורה היטב בחיי התרבות ובחיי המעשה בארץ. הוריו היו ממייסדי רמת-גן ובוניה. אביו, הרב משה אריה מירקין, נתפרסם בזכות פירושו 'לימדרש רבה' על התורה ופרסם גם רומן היסטורי בשם "אור קדומים", ואמו מרת שרה מירקין הייתה פעילת ציבור ובין היתר הייתה חברת העירייה וניהלה בה את המחלקה הסוציאלית. אחיו הצעיר, אמוץ מורג, היה פרופסור בעל שם לכלכלה באוניברסיטה העברית והתמחה בבעיות המיסוי בארץ. את חינוכו הפורמלי קיבל שלמה מורג הצעיר בבית הספר העממי ברמת-גן ובגימנסיה הלאומית העברית "בלפור" בתל-אביב, אבל עוד בגיל הרך, לפני גיל בית הספר, שכר לו אביו מורים פרטיים לשפות. פרופ' מורג סיפר פעם שמורהו הפרטי לערבית שינן לו על-פה בגיל ארבע פרקים מן הקלאסיקה של הספרות הערבית. את השכלתו האקדמית רכש מורג באוניברסיטה העברית בחוגים ללשון העברית, לשפה וספרות ערבית, לבלשנות ולמקרא. ב-1949 הוא קיבל את התואר השני בהצטיינות יתרה ומיד הוזמן להצטרף לסגל המורים של האוניברסיטה. ב-1951 יצא להשתלמות באוניברסיטת סורבון בפריז, ב-1955 הוכתר בתואר דוקטור, ב-1965 עלה לדרגת פרופסור חבר ולימים נתמנה פרופסור מן המניין. אך התארים הפורמליים לא היו עיקר בעיניו. כל חייו הוא היה שרוי בהשתלמות מתמדת עד שנהיה אוצר בלום ובלתי נדלה של ידיעות מכל רחבי הספרות המדעית, מן הספרות היפה, מתרבויות העולם ומלשונותיהן. הוא שלט בלשונות שמיות והודו-אירופיות, קלאסיות ומודרניות, וכן בלשונות סלאביות ופינו-אוגריות. בשנים האחרונות הוא גילה עניין רב בלשונם ובתרבותם של יהודי גרוזיה, ואף רכש ידיעות בלשון הקארטוולית.

* דברי הספד שנאמרו בהלווייתו של פרופ' שלמה מורג ז"ל, בכ"ד באלול תשנ"ט (5 בספטמבר 1999).

שלמה מורג הקדיש את חייו לתורה ולחכמה. הלימוד, העיון והמחקר היו מנת חלקו יום-יום. הסדרה המפוארת של הספרים והמאמרים שפרסם הוציאה לו מוניטין בארץ ובעולם, ואין תַּמָּה שהוזמן לשמש חבר במערכות כתבי-עת מדעיים שונים בארץ ובחוץ לארץ (מהם *Phonetica* ו-*L'Atlante Linguistico Mediterraneo*), ושכבר בגיל צעיר הכירו בכוחותיו הסגוליים. בגיל ארבעים הוא זכה בפרס ישראל על הישגיו בחיבור "העברית שבפי יהודי תימן" (ירושלים תשכ"ג), ולימים זכה בפרס ביאליק על ספרו "ארמית במסורת תימן: לשון התלמוד הבבלי" (ירושלים תשמ"ח).

ב-1984 הוא ניהל קבוצת מחקר במכון ללימודים מתקדמים על המסורה והבלשנות העברית בימי הביניים.

מחקריו בלשון העברית, העתיקה והחדשה, בארמית הבבלית ובתולדות חכמת הלשון העברית, עומדים במרום הספרות המדעית על הלשון העברית והארמית ועל תולדותיהן. על שולחנו נמצא בעיבוד הכרך השני של חקר הארמית הבבלית, הכרך המתאר את שם העצם ושם התואר על פי מסורת יהודי תימן, לאחר שהקיף בכרך הראשון את תורת ההגה ואת תיאור הפועל. הוא הגה רעיונות מקוריים בחקר לשונות אלה והציע פירושים ייחודיים ללשונות מן המקרא ומן הספרות שלאחר המקרא ולתופעות לשוניות רבות. עיוניו הסמנטיים כגון במאמריו "אור זרוע" (תרביץ לג [תשכ"ד]) ו"ומתערה כאזרח רענן" (תרביץ מא [תשל"ב]) מבריקים.

פרופ' מורג פרץ תחומים חדשים בחקר העברית והארמית. בעינו הטובה והחדה ראה את ההזדמנות ההיסטורית החד-פעמית של קיבוץ הגלויות בארצנו על תרבויותיהן ומסורותיהן המגוונות, והשכיל להקים, במלאות עשור למדינת ישראל, מפעל לאומי ומדעי מן המעלה הראשונה להצלתן, הוא מפעל מסורות הלשון, העומד כבר עתה לתלפיות ועתיד לעמוד לדורי דורות. זהו מפעל הצלה במלוא מובן המילה. אנחנו רואים היום שמסורות שהיו חיות עוד לפני ארבעים שנה נכחדו מן העולם, וקיומן היחיד הוא רק באלפי הסרטים המוקלטים של מפעל מסורות הלשון. אכן בחזונו ראה את הנולד, והחומרים שכינס במפעל הזה הלוא הם שקולים כנגד חומרי הגניזות שבכתב, שערכם הלאומי, התרבותי והמדעי לא יסולא בפז.

מורג נאבק בהתמדה על השגת משאבים חומריים למפעל זה כדי לכלכל את עבודת השדה ואת מלאכת הכינוס של המסורות, וכדי לנהל במקביל את המחקר השוטף העולה ממסורות אלה. במסגרת המפעל הוא ייסד סדנה שבועית שפעילותה התקיימה לאורך כל השנה, אף במהלך החופשות האקדמיות, ושבה דן עם צוות עובדי המפעל בסוגיות שונות, תאורטיות, עקרוניות ומעשיות. ההשתתפות בסדנה זו הייתה תמיד חוויה מאלפת,

מעשירה ומרתקת. לפרקים הוזמנו מידענים (אינפורמנטים) מקהילות שונות להשתתף בסדנה. ישיבות אלה היו דוגמה חיה לעובדים הוותיקים והצעירים גם יחד כיצד לשוחח עם מידען באופן תרבותי ולהפיק ממנו את מרב המידע. לאחר שכונס חומר רב בתחום הקריאה המסורתית של עדות שונות במקרא ובמשנה, בתרגומים הארמיים והערביים לגוניהם, בתלמוד ובתפילה, בפיט ובזוהר, פנה פרופ' מורג לייסד מפעל אחר לחקר המרכיב העברי בלשונות היהודים, שתכליתו להפיק מילון סינופטי של מרכיב זה. לפני כשנתיים כונסו מפעלים אלו וכל העבודה המדעית הנעשית במסגרתם תחת קורת גג אחת, הוא "המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל".

שמו של מפעל זה יצא לתהילה בכל רחבי העולם המדעי, וחוקרים רבים וחשובים באו לבקר בו (נציין רק לדוגמה את רקטור אוניברסיטת מדריד שסייר במפעל ב-1985). עם שותפיו הקבועים ופעיליו בעבודת המרכז או בוועדה האקדמית שלו נמנים גם חוקרים מחוץ-לארץ כגון פרופ' יונה צבר מאוניברסיטת לוס אנג'לס ופרופ' מריה מודנה מאוניברסיטת מילאנו שבאיטליה.

בין הפעולות הבולטות של המרכז בארץ ובעולם אפשר למנות את הכינוסים על "מסורות הקריאה ולשונות היהודים" שערך בחיפה ב-1981, בפריז ב-1982 ובמילאנו ב-1995, בשיתוף עם האוניברסיטאות שבמקומות אלו ועם חוקרים אחרים מהארץ ומהעולם.

פרופ' מורג היה לא רק עושה כי אם גם מעשה. הוא תמך בתלמידים ובחוקרים רבים וזיכה אותם לפרסם את דבריהם. עשרים ושניים כרכים של הסדרה "עדה ולשון" שיצאו לאור בעריכתו הם עדות לעשייה מופלאה זו. מי שלא ראה את מורג במלאכת העריכה בכל כרך וכרך מכרכי "עדה ולשון" לא יוכל לשער את גודל ההשקעה שהשקיע בעבודתם של אחרים כדי להכשירה לפרסום.

שנה שנה השקיע מורג מרץ וזמן רב בהכנת דוחות התקדמות המחקר במפעל מסורות הלשון ובמפעל המילון הסינופטי ובהגשת בקשות לגורמים שונים בארץ ובעולם כדי להשיג תקציבים לעבודה השוטפת. הוא עקב בעצמו אחר הגליונות המסובכים של התקבולים וההוצאות שהנפיקה מחלקת החשבונות של הרשות למחקר ולפיתוח של האוניברסיטה, ולא פעם העיר את הערותיו לחשבונות אלו.

ב-1968 נבחר פרופ' מורג חבר האקדמיה ללשון העברית והיה לשותף בכיר ומרכזי בפעילותה. טרם הגיעה העת להעריך את תרומתו לדיוני הוועדה למילים בשימוש כללי, לדיוני ועד המינוח ולדיוני מליאת האקדמיה ולהחלטותיה במשך שלושים ואחת שנים. נציין רק שעם שאר חידושי

שנתקבלו נמנית המילה סמליל [=לוגו]. לאות הכרה על הישגיו המעולים נבחר מורג בשנת תשנ"ז גם כחבר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

פרופ' מורג לא הסתגר במגדל השן. בשנים 1970–1982 הוא השתתף כחבר או שימש ראש לוועדות רבות במשרד החינוך והתרבות, שעסקו בגיבוש תכניות הלימודים בלשון העברית לחטיבת הביניים ולחטיבה העליונה של בית הספר. בהיותו מומחה לתרבותם וללשונם של יהודי ספרד והמזרח הוא אף נבחר לנהל את מכון בר-צבי של יד יצחק בר-צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים ושימש בתפקיד זה בשנים 1971–1974.

למעלה משלושה עשורים היה פרופ' מורג מעמודי התווך של החוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית ואף שימש ראש החוג בשנים תשל"ד–תשל"ה. פרופ' מורג היה מורה דגול. הוא הילך קסם על התלמידים והם היו כרוכים אחריו. יום ששמענו את לקחו היה יום טוב, יום גדול, יום של התרוממות הרוח.

מורג היה מרצה מבוקש והוזמן להרצות באוניברסיטאות ברחבי העולם. הוא לימד או נשא הרצאות באוניברסיטאות הלסינקי, טורונטו, אמסטרדם, וינה, ובמקומות שונים באיטליה, באנגליה, בארצות הברית ועוד. הוא הרצה בלשונות זרות כאילו היו לו לשונות-אם. משתתפי הכנס על רב סעדיה גאון שערך פרופ' מנחם בר-ששון במרכז האקדמי הישראלי בקאהיר בתשנ"ד לא ישכחו את הרושם העז של החוויה האמנותית והאסתטית שהעניק להם מורג בהרצאתו הרהוטה בערבית, שלא מן הכתוב.

מורג העמיד דורות של תלמידים והדריך תלמידי מחקר מעולים לתואר השני והשלישי. הוא אהב את תלמידיו בכל רמות הלימוד וטיפח אותם. עם יתר פרסומיו נמנות שלושה עשרה מקראות שונות שהוא ערך לתועלת התלמידים.

בכ"ד בכסלו תשנ"ה (27 בנובמבר 1994), עם פרישתו של פרופ' מורג מן ההוראה, ערכו הפקולטה למדעי הרוח, המכון למדעי היהדות והחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית יום עיון לכבודו. בערב של אותו יום השיב מורג למברכיו ולנושאי ההרצאות בדברי סיכום מופלאים ובכללם הוא תיאר את מוריו באוניברסיטה. הדברים התפרסמו תחת הכותרת "פרקי חיים" בפתח ספר היובל "מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים – מוגשים לשלמה מורג" (בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ו), שעשו חבריו ותלמידיו לכבודו. בדבריו אלו אפיין מורג את אחד ממוריו הדגולים, שלמה דב גויטיין, במילים אלה: "התכונות האישיות המיוחדות שעמדו לגויטיין באיסוף החומר מפי המסרנים [היו]: נועם שיחו, יכולת החברות המופלאה שלו, [וכושר עבודה יוצא מגדר הרגיל. הוא היה סופר מהיר בשתי המשמעויות של מילה

זאת – מוכשר וזריז, וכישורו הספרותי ניכר אף בסיכומי ימי העבודה של הפגישות עם העולים במעברות ובמקומות אחרים, שנרשמו ב"פנקסו". כשאני מתבונן בתכונות אלו שאפיין בהן מורג את גויטיין אני רואה שהן הן סגולותיו של מורג עצמו.

הפיט העממי "האדרת והאמונה" הנאמר בתפילות הימים הנוראים מונה שבחים אחדים בסדר האל"ף ביי"ת שאפשר לייחסם רק להקב"ה: "האדרת והאמונה לחי עולמים, הבינה והברכה לחי עולמים" וכו'. אבל יש שהקב"ה מאציל מרוחו על הבריות, וכמה מידות המנויות בפיט הזה הוא האציל על מורג בשפע. באותיות דל"ת וה"א של הפיט אומר הפייטן: "הדעה והדיבור לחי עולמים, ההוד וההדר לחי עולמים". בשינוי קל מלשון הפייטן יכולנו לומר שעל שלמה מורג הואצלו "הדעה והדיבור מְחי עולמים, ההוד וההדר מְחי עולמים". אכן כל מעשיו היו בחכמה ודעת, כל דיבורו היה בנועם מילים, וכל אישיותו הוד והדר.

פרופ' מורג רומם את קרן תרבות הדיבור לגבהים ולשגב לא ידועים. העברית בפיו הייתה תמיד חגיגית, נעימת קולו הייתה ערבה לאוזן. בסגולותיו הייחודיות הוא הוסיף רוממות לכל מעמד שהשתתף בו. כל מי שלמד אצל מורג קורס אחד או השתתף בסמינריון או בסדנה ואפילו רק שמע ממנו שיחת חולין אחת, נוכח שמורג קורץ מאותו חומר שרק נפש רחבה ונשמה גבוהה נחצבות ממנו. הוא היה ענק הרוח, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, גם במובן הפיזי וגם במובן הרוחני של ביטוי זה. הוא היה התגלמות האצילות, התגלמות ההוד וההדר בעולם הזה.

שלמה מורג היה איש משפחה מסור, מסור לילדיו, מסור לנכדיו ובעל מסור לרעייתו שושנה שתחיה. את כולם אהב והעריך ללא גבול.

הוא נקטף משולחן עבודתו, מעיצומה של מלאכת הקודש, באמצע אלול תשנ"ט, והחזיר את נשמתו לבוראו בשבת, כ"ג באלול תשנ"ט (4 בספטמבר 1999).

עם ישראל חב לפרופ' מורג חוב גדול, חוב של כבוד, על מפעלו המדעי. קרוביו, תלמידיו וחבריו יישאו את זכר דמותו המופתית, הקורנת והמלבבת, בהערצה, באהבה ובגאון. שמו ייוון לעד בלבנו ובכותל המזרח של המחקר המדעי.